

Hanna Szczechowicz

Polskie życie naukowe i kulturalne na Łotwie w latach 1918–1940

Dzieje kultury polskiej na Łotwie liczą 431 lat. Jej początki sięgają 1561 roku, gdy po długiej wojnie inflandzkiej (1558–1583) wynikłej z rywalizacji Danii, Szwecji, Moskwy i Polski Inflanty zostały włączone do Polski. Ponad dwieście lat stanowiły część państwa polskiego. Do 1772 r. Dyneburg i jego okolice stanowiły integralną część Rzeczypospolitej. Silne wpływy miał tu Kościół katolicki i ziemiaństwo, co wpłynęło znacząco na polonizację regionu. Na Łotwę przybywali polscy księża, nauczyciele, urzędnicy, rzemieślnicy i inni. Osiedlały się polskie rodziny szlacheckie przybyłe z różnych terenów Rzeczypospolitej, które obdarowane zostały dobrami ziemskimi, uczestnicy powstań narodowych szukający schronienia przed carskimi prześladowaniami, chłopci przyjeżdżający do prac sezonowych w rolnictwie (rocznie około 40 000 osób). Na Łotwę przybywali obywatele polscy zamieszkujący kresy północno-wschodnie II Rzeczypospolitej, którzy w związku z napaścią Związku Radzieckiego na Polskę uciekli na Łotwę, Polacy z Białorusi, zatrudniani w miejscowym przemyśle¹. Największa liczba Polaków dotarła do powiatu iłukszańskiego, po powstaniu 1863 r. Znaleźli oni tutaj azyl przed represjami carskimi i mogli kupować ziemię². Na Łotwie Polacy pielęgnowali swoją kulturę i tradycję.

¹ M. Masłowski, *Polacy na Łotwie*, [w:] *Łotwa wczoraj – dziś – jutro*, red. T. Paluszyński, T. Navickas, L. Marcinkowska, Poznań 2003, s. 93.

² Ē. Jēkabsons, *Polska mniejszość narodowa na Łotwie w XIX i XX wieku*, [w:] *Europa Nieprowincjonalna. Non-provincial Europe. Przemiany na ziemiach wschodnich dawnej Rzeczy-*

Kultura polska na Łotwie obecna jest od drugiej połowy XVI wieku. Aktywne polsko-łotewskie kontakty literackie nastąpiły w drugiej połowie XIX wieku, co związane jest z rozwojem świadomości narodowej Ło-tyczy, powstaniem wielu utworów w języku łotewskim oraz kontaktami literatów łotewskich z literatami polskimi i europejskimi. W tym okresie literatura polska stała się wzorem w tworzeniu dzieł przez wielu pisarzy łotewskich. Sytuacja się zmieniła w okresie międzywojennym. Zainteresowanie literaturą polską na Łotwie miały wówczas charakter inercyjny, chociaż pozostawał wiele utworów na wysokim poziomie, świadectwem tego, podkreśliła Andris Kazjukevič, „są wydania dzieł zebranych klasyków literatury polskiej oraz wydana przez Karlisa Kruzę antologia poezji polskiej zawierająca 100 tekstów poetów polskich tłumaczonych na język łotewski”³.

Dzieje obecności kultury polskiej na Łotwie według Jacka Kolbuszewskiego należy rozpatrywać w dwóch procesach. Pierwszy dotyczy kultury Polaków mieszkających na stałe na ziemi łotewskiej, a drugi wiąże się z przenikaniem elementów kultury polskiej do narodowej kultury łotewskiej i rolę, jaką elementy polskie odegrały w uformowaniu się tego narodowego kształtu kultury łotewskiej⁴.

Utworzenie w 1878 roku Ryskiego Katolickiego Towarzystwa Dobroczynności zapoczątkowało polską działalność społeczną i powstanie polskich organizacji, m.in. towarzystwa wzajemnej pomocy, organizacji oświatowych, korporacji studenckich na Politechnice Ryskiej. Polska Korporacja Akademicka Arkonia powstała w Rydze w 1879 roku. Założyli ją Polacy studiujący na Politechnice Ryskiej. Nazwa korporacji pochodzi od północnego przedgórzia wyspy Rugi, gdzie stała świątynia Światowita zbudowana przez Wendów, zburzona w 1168 roku przez Germanów. Miała wskazywać korporacji jej posłannictwo, obronę zagrożonej polskości na dalekich krańcach dawniejszych ziem polskich. W pierwszych latach

pospolitej (Białoruś, Litwa, Łotwa, Ukraina, wschodnie pogranicze III Rzeczypospolitej Polskiej), red. K. Jasiewicz, Warszawa–Londyn 2009, s. 287–288.

³ A. Kazjukevič, O kanonie literatury polskiej na Łotwie w okresie dwudziestolecia międzywojennego. IV Międzynarodowa Konferencja Naukowa. Literatura polska w świecie. Oblicza światowości. Katowice 5–7.05.2011.

⁴ J. Kolbuszewski, *Kultura polska na Łotwie przeszłość i teraźniejszość. Próba zarysu całości, [w:] Polacy na Łotwie*, red. E. Walewander, Lublin 1993, s. 48.

istnienia Arkonia miała charakter masowy, skupiając większość Polaków studiujących na Politechnice Ryskiej. W 1883 roku ze względu na różnice poglądów część członków korporacji wystąpiła z Arkonii i założyła Wenecję. Na początku XX wieku średnia liczba członków czynnej korporacji uległa znacznemu zmniejszeniu. W czasie I wojny światowej w latach 1915–1917 działała w Moskwie. Z inicjatywy przebywających w Warszawie członków Arkonii wiosną 1918 roku powstała Korporacja Arkonia Varsoviensis. Podczas Ogólnego Zjazdu Filistrów w 1920 roku doszło do ostatecznego połączenia Arkonii ryskiej i warszawskiej. Arkonia była jedną z sześciu korporacji, które w 1921 roku utworzyły związek Polskich Korporacji Akademickich. W trudnych warunkach wojny i okupacji kontynuowała swoją działalność. W czasie wojny spotkania koleżeńskie Arkonów odbywały się w Londynie. Tutaj po wojnie w 1947 roku rozpoczęło regularną działalność Koło Filistrów Arkonii na Obczyźnie. Po latach w 1990 roku zostało sądownie zarejestrowane „Stowarzyszenie Arkonia”, któremu w 1991 roku londyńskie Koło Filistrów przekazało wszystkie uprawnienia⁵. Znacząca rolę w życiu kulturalno-artystycznym odegrało powstałe w 1881 roku Ryskie Stowarzyszenie Śpiewacze „Auszra”, które dla społeczności miasta organizowało koncerty, występy artystyczne i bale dobroczynne.

Zwieńczeniem działalności społeczno-oświatowej było powołanie do życia pozytywistycznie zorientowanego Polskiego Towarzystwa „Oświata” w 1905 r., za sprawą którego zrodziło się Rydze kilka prywatnych polskich szkół państwowych i dwa gimnazja. W 1897 roku mieszkało na Łotwie około 3,4% Polaków. Wraz z rozwojem przemysłu nastąpił wzrost ludnościowy miast, m.in. Rygi i Dyneburga. W Rydze pojawiła się polska klasa robotnicza i polska drobna inteligencja. Polskie życie kulturalne koncentrowało się w ośrodkach miejskich w Rydze, Mitawie i Dyneburgu, czego wyrazem były towarzyskie wieczorki, spotkania koncerty amatorskie, przedstawienia kulturalne, uroczystości okolicznościowe, poświęcone m.in. obchodom Jubileuszu twórczości pisarskiej Józefa Ignacego Kraszewskiego⁶. Pierwsze przekłady z literatury polskiej na

⁵ www.archiwumkorporacyjne.pl, data dostępu: 22.01.2012 r.

⁶ J. Kolbuszewski, op. cit., s. 58–59.

język łotewski wiąza się z tłumaczeniem dzieł wybitnego pisarza. Kilka jego opowiadań, m.in. *Porządny chłop*, *Wronie gniazdo*, w 1879 i w 1880 roku ukazało w prasie łotewskiej. Uznanie łotewskich czytelników zdobył J.I. Kraszewski, dzięki opublikowaniu w popularnym magazynie „Rota” powieści *Kunigas* w wolnym przekładzie Petersa Gūtmanisa. Było to jedno z pierwszych polskich dzieł prozy historycznej napisane w języku łotewskim. Przekłady dobrej literatury polskiej stały się bodźcem do rozwoju literatury łotewskiej⁷.

Rok 1918 wyznacza w dziejach procesów naukowych i kulturalnych cezurę najważniejszą. Z chwilą powstania państwa łotewskiego zmienił się całkowicie status polskiej ludności na Łotwie. Stali się po raz pierwszy

Józef Ignacy Kraszewski

mniejszością narodową ze wszystkimi konsekwencjami politycznymi, społecznymi i kulturalnymi. W 1920 roku Polacy stanowili około 3,3% ogółu ludności (58 097 mieszkańców). Byli czwartą pod względem liczebności mniejszością narodową po Rosjanach, Żydach i Niemcach. Zmieniła się rola polskiej mniejszości narodowej we wzajemnych polsko-łotewskich i łotewsko-polskich stosunkach kulturalnych. W przeszłości inflancy Polacy skutecznie spełniali funkcję czynnika transmitującego wartości i zjawiska kultury polskiej na Łotwę, o tyle teraz stosunki te stały się domeną oficjalnej międzypaństwowej wymiany kulturalnej. W takiej perspektywie należy widzieć obecność polskich profesorów Juliana Krzyżanowskiego i Stanisława Kolbuszewskiego na Państwowym Uniwersytecie Łotewskim w Rydze, koncerty oraz występy wybitnych polskich artystów, m.in. Ewy Bandrowskiej-Turskiej w Rydze w 1935 roku⁸.

⁷ K. Barczewska, *Recepcja J. I. Kraszewskiego na Łotwie*. IV Międzynarodowa Konferencja Naukowa. *Literatura polska w świecie. Oblicza światowości*, Katowice 5–7.05.2011.

⁸ *Ibidem*, s. 61.

Polskie życie naukowe i kulturalne na Łotwie w latach 1918–1940 stało się życiem mniejszości narodowej. Naturalna integracja z krajem została poddana regulacji prawnej i zdeterminowana przez zmienny kształt politycznych stosunków łotewsko-polskich. Przeprowadzona przez władze łotewskie reforma rolna związana z wywłaszczeniem polskich właścicieli ziemskich osłabiła polski potencjał kulturowy na tych terenach. Konieczność dostosowania życia naukowego i kulturalnego do nowych uregulowań i struktury administracyjnej państwa łączyła się ze zmianą statusu Polaków w życiu społecznym i kulturalnym. Polscy sportowcy

Ewa Bandrowska-Turska

z Łatgalii, a więc z Inflant Polskich, reprezentowali państwo łotewskie także w zawodach z Polską. Wybitny rzeźbiarz Konstanty Ronczewski obecny był w ogólnopaństwowym życiu kulturalnym jako uczestnik artystycznej kultury łotewskiej. Aktywność naukowa i kulturalna Polaków na Łotwie miała duże znaczenie prestiżowe⁹.

Od 1919 roku Polacy byli reprezentowani we władzy ustawodawczej – Radzie Narodowej Łotwy, a od 1922 roku we wszystkich parlamentach Saeimach Łotwy. Przedstawiciele Polaków byli wybierani do organów samorządowych Rygi, Liepāja, Daugavpils i innych mniejszych miast i gmin w Łatgalii. W 1922 roku podczas wyborów do I Saeimy utworzono Związek Polaków na Łotwie, który był jedyną polską organizacją polityczną w państwie. W 1932 roku zmienił nazwę na Polskie Zjednoczenie Narodowe na Łotwie. Liczba oddanych głosów na listę wyborczą w wyborach Saeimy stopniowo wzrastała, ale nie przekroczyła 17 000 osób. Pozwoliło to uzyskać dwa miejsca w parlamencie. Deputowany Saeimy J. Wierzbicki przez kilka lat był wiceministrem spraw wewnętrznych¹⁰.

⁹ P. Łossowski, *Łotwa nasz sąsiad*, Warszawa 1990, s. 62.

¹⁰ Ē. Jēkabsons, op. cit., s. 293.

Od 1919 roku w niepodległej Łotwie istniało polskie szkolnictwo, zorganizowane na poziomie szkół podstawowych. Na początku lat dwudziestych zorganizowano trzy gimnazja, a później także szkołę rzemieślniczą. W 1921 roku został utworzony zarząd polskiego szkolnictwa przy Ministerstwie Oświaty, który do 1934 roku kierował pracą polskich szkół. Po przewrocie w 1934 roku w ministerstwie pracowali tylko odpowiedni referenci do spraw czterech większych mniejszości narodowych¹¹.

W 1919 roku w Liepāja i w Rydze, a w 1920 roku w Daugavpils odnowiły lub rozpoczęły swoją działalność polskie organizacje społeczne o charakterze charytatywnym, oświatowym i katolickim. W późniejszym okresie poszerzono krąg oddziaływań społecznych poprzez utworzenie organizacji muzycznych, zawodowych, rolniczych i sportowych. Od 1934 roku corocznie organizowano święta sportowe Polaków na Łotwie. Od początku lat dwudziestych działały polskie drużyny harcerskie w ramach skautingu Łotwy. Organizacja ta do września 1939 roku podtrzymywała dobre kontakty z Polską¹².

Zgodnie ze spisem ludności w 1920 roku na Łotwie mieszkało 52 244 Polaków, stanowili oni 3,4% ogółu ludności. Z liczby tej 40 782 osób było obywatelami Łotwy. W Rydze mieszkało 7935 Polaków, tj. 4,3% ogółu mieszkańców miasta, w Liepāja 2904, tj. 5,6%, Daugavpils 8178, tj. 28,3% Grīva 855, tj. 34,8%, Krāslava 506, tj. 14,2 %, Rēzekne 1231, tj. 12,3 %. Większość Polaków, tj. 72,7%, w 1920 roku w Latgalii, w powiecie Ilūkste pracowało w rolnictwie, 10,4% w przemyśle i 4,2% w transporcie¹³.

W tym okresie 57,7% Polaków umiało czytać. W 1935 roku umiejętność czytania posiadało około 82% ludności polskiej. Język łotewski w 1920 roku znało 29,4% Polaków mieszkających głównie w Rydze i Liepāja. W 1935 roku liczba ta wzrosła kilkakrotnie¹⁴. W 1921 roku w Latgalii tylko kilkudziesięciu Polaków posiadało wyższe wykształcenie, kilkaset średnie, wielu było analfabetów. Poprawny język polski można było usłyszeć w kościele. W miastach Polacy posługiwali się językiem

¹¹ Ibidem.

¹² Ibidem, s. 294.

¹³ Ē. Jēkabsons, op. cit., s. 291.

¹⁴ Ibidem.

polskim i rosyjskim, a na wsi językiem białoruskim. Zdecydowały o tym procesy mieszania się różnych narodowości w Łatgalii, wśród których najbardziej znaczącym była polonizacja i rusyfikacja łotewskiego i białoruskiego chłopstwa. Świadczyła o tym duża liczba łotewskich nazwisk wśród absolwentów polskich szkół w latach dwudziestych i trzydziestych XX wieku. Znaczna część spolonizowanych mieszkańców Łotwy sprzeciwiała się czynionym przez władze łotewskie próbom ich letonizacji. Nie zważając na swoje odziedziczone po łotewskich przodkach nazwiska, w odróżnieniu od spotykanych tak często „tutejszych” osób o nieokreślonej świadomości narodowej, deklarowali się jako Polacy, mając jasno określoną świadomość narodową i mentalność polską¹⁵.

Podjęta po I wojnie światowej próba stworzenia autonomii kulturalnej na Łotwie nie powiodła się. Po 1919 roku mniejszości dysponowały prawem do prowadzenia szkół nauczających w językach narodowych, które były finansowane z budżetu centralnego i z budżetów lokalnych. Dla każdej z większych niepodstawowych nacji powołano Radę Oświatową przy Ministerstwie Kultury, w ramach, której mniejszości mogły decydować o własnej polityce oświatowej. Z tego prawa skorzystało 11 miejscowych grup etnicznych, w tym Polacy. Autonomię tę zniesiono w 1934 roku, kiedy zarząd szkół przejął specjalny departament Ministerstwa Oświaty. Aktywność i liczebność szkół narodowych znacznie ograniczono. Jednocześnie wprowadzono rosnące restrykcje językowe, którym oparło się jedynie sądownictwo¹⁶.

Na Łotwie wymóg znajomości języka państwowego obok obywatelstwa był stawiany kandydatom na sędziów, notariuszy i prokuratorów. Osoby zatrudniane w instytucjach municypalnych i samorządowych musiały ze znajomości języka państwowego zdać egzamin, którego niezaliczenie oznaczało zwolnienie z pracy. Podobne sprawdziany przeprowadzono w organizacjach wymiaru sprawiedliwości oraz wśród nauczycieli. Przepisy stanowiące, że wszystkie dokumenty publiczne powinny być sporządzane w języku państwowym zaczęto wprowadzać na przełomie lat 1919–1920. Wcześniej panowała tutaj pragmatyczna polityka liberalna.

¹⁵ Ibidem, s. 292.

¹⁶ J. Sozański, *Prawa mniejszości narodowych w niepodległej Litwie, Łotwie i Estonii*, Warszawa 1998, s. 43.

Na Łotwie pierwsze posiedzenia Komisji do spraw Kodeksu Cywilnego były prowadzone w języku rosyjskim. Przez pierwsze lata niepodległości obowiązywały liczne przepisy rosyjskie, niemające przekładu na język oficjalny. Na Łotwie, tak jak we wszystkich państwach bałtyckich, obowiązywało własne oryginalne wynikające z reguł językowych, nazewnictwo geograficzne. Było ono wprowadzone przepisami prawnymi dopiero w połowie lat dwudziestych. Swoista jest też transkrypcja imion własnych. Wcześniej dokonano reformy językowej, polegającej na zmianie transkrypcji niemieckiej na łacińską. „W języku łotewskim wszystkie nazwy własne zapisuje się w transkrypcji fonetycznej, co w przypadku mniejszości i cudzoziemców prowadzi do zmiany pisowni nazwiska i imienia oraz miejsca urodzenia, a także podstawowych danych identyfikacyjnych. Taka pisownię wprowadziła ustawa z 1927 roku, zezwalając wyjątkowo cudzoziemcom jedynie w aktach stanu cywilnego na zapisanie w nawiasach oryginalnej pisowni ich nazwiska”¹⁷.

W Łatgalii, gdzie mieszkała prawie połowa Polaków łotewskich, w życiu religijnym i społecznym zachowały się tradycje powstałe pod wpływem polskim – zarówno na wsi, jak i w mieście. Położenie ekonomiczne Polaków kształtowało się tutaj na poziomie średnim, podobnie jak średni był poziom wykształcenia w porównaniu z mniejszością niemiecką i żydowską, wśród których byli właściciele dużych fabryk i firm, lekarze, prawnicy. Podczas walk wyzwoleniczych wielu miejscowych Polaków walczyło w szeregach armii łotewskiej, dziewięciu z nich za bohaterstwo otrzymało najwyższy order bojowy Lāčplēšis¹⁸.

Układ warszawski z 1922 r., podpisany po spotkaniu państw bałtyckich i Polski, który nie wszedł w życie, ponieważ jego ratyfikacji odmówiła Finlandia, wywarł dodatni wpływ na stosunki polsko-łotewskie. Utworzony został Związek Polaków na Łotwie, który zaangażował się w organizację życia społecznego i kulturalnego mniejszości polskiej. W wyborach do sejmiku w październiku 1922 r. Polacy zdobyli pierwszy mandat¹⁹.

W 1923 r., przy Polskim Towarzystwie „Oświata”, w Rydze powstało kółko dramatyczne, które przerodziło się w oficjalny, częściowo subsydio-

¹⁷ Ibidem, s. 39–40.

¹⁸ Ē. Jēkabsons, op. cit., s. 294.

¹⁹ P. Łossowski, op. cit. s. 22–24.

wany przez władze łotewskie Teatr Polski założony w 1926 roku. Aktorzy prezentowali przedstawienia w Rydze i w innych ośrodkach życia polskiego: Dźwińsku, Rzeżycy, Libawie, Ludzy, Iłłukszcie, Jelgawie, Krasławiu. Głównym inicjatorem utworzenia teatru był Piotr Swyła, ówczesny prezes „Oświaty”. W 1924 r., kierownikiem artystycznym kółka dramatycznego, a później i całego teatru został aktor Władysław Czengery.

Oficjalne otwarcie stałego Teatru Polskiego na Łotwie nastąpiło 11 kwietnia 1926 r. Jego siedziba mieściła się początkowo w Sali Dramatu Rosyjskiego w Rydze (Merkela iela 13). W 1933 r. teatr został przeniesiony do Domu Polskiego w Rydze (Jezusbaznīcas iela 3). „Zmiana ta miała przede wszystkim na celu zbliżenie teatru do ludności polskiej, licznie mieszkającej w tej części miasta, jak również umożliwienie organizowania przedstawień w niedzielę”. W 1937 r. „Oświata” zdobyła dla teatru lokal z niewielką sceną w centrum miasta (Dzirnavu iela 46). Jego poświęcenie odbyło się 3 maja 1937 r. Rząd łotewski wspomagał teatr materialnie, przyznając na ten cel kwotę 1500 łatów. W okresie przejściowych napięć dotacja była cofnięta, wznowiono ją w sezonie 1938–1939, który jednak był już sezonem ostatnim²⁰. Na scenie teatru łotewskiego występowali m.in. Aleksander Zelwerowicz, Zygmunt Nowakowski.

W swoim repertuarze teatr wystawiał sztuki m.in. Aleksandra Fredry, Michała Bałuckiego, Juliusza Słowackiego, Włodzimierza Perzyńskiego, Kazimierza Przerwy-Tetmajera, Jana Ignacego Kraśzewskiego, Tadeusza Rittnera, Jerzego Szaniawskiego, Stanisława Przybyszewskiego, Stefana Żeromskiego, Karola Huberta Rostworowskiego, Gabrieli Zapolskiej, Zofii Nałkowskiej²¹. Prezentowano sztuki pisarzy łotewskich w tłumaczeniu na język polski. Były to utwory pisarzy współczesnych:

Aleksander Zelwerowicz

²⁰ M. Koc, *Z dziejów Teatru Polskiego w Rydze*, [w:] *Polacy na Łotwie*, s. 143.

²¹ J. Kolbuszowski, op. cit., s. 66.

Jana Sarta *Pierścionek*, Rudolfa Blaumanisa *W ogniu*, *Ze słodkiej butelki*, Janisa Akuratersa *Niedźwiedzie dzieci*, Ernsta Petersona *Ludzie rozsądku*, Janisa Zarinsa *Siła ziemi*²².

W październiku 1935 roku powołano przy Teatrze Polskim Teatr Kukielkowy dla dzieci, kierowany przez Michalinę Zygmuntowicz. Zespół artystyczny stanowiła piętnastoosobowa grupa młodzieży gimnazjalnej, członków Związku Młodzieży Polskiej. Teatr Kukielkowy posiadał doskonałą orkiestrę. Często występował także poza Rygą²³.

W latach 1924–1926 poselstwo polskie subsydiowało poszczególne szkoły, dostarczało pomocy naukowych i interweniowało w sytuacjach, kiedy powstawały utrudnienia w pracy oświatowej ze strony administracji łotewskiej. W roku szkolnym 1924/1925 czynne były trzy polskie gimnazja: w Dyneburgu, Rzeżycy i w Rydze, trzydzieści jeden szkół państwowych i jedno przedszkole. W szkołach kształciło się 5500 uczniów, pracowało 247 nauczycieli. Znaczna liczba Polaków łotewskich po ukończeniu gimnazjów studiowała na uczelniach wyższych na Łotwie i w Polsce. Gorzej wyglądała sytuacja ludności polskiej w sześciu spornych gminach powiatu iłkukszańskiego. Tutaj władze łotewskie hamowały rozwój szkolnictwa polskiego i utrudniały prowadzenie zorganizowanej pracy społecznej i kulturalnej. W listopadzie 1924 r. w obronie ludności polskiej wystąpił w parlamencie poseł Jan Wierzbicki. W czerwcu 1929 r., tak oceniał położenie polskiej mniejszości: „Dzięki wysiłkom tutejszej placówki i ścisłej współpracy ze Związkiem Polaków na Łotwie [...] mniejszość polska na byłych Inflantach Polskich z każdym dniem zdobywa sobie należne miejsce w tej części kraju i przyjmuje historyczne zadanie zachowania swego charakteru narodowego polskiego”²⁴. W 1931 roku liczba polskich szkół była największa. Pracowało 49 placówek, w których kształciło się 5992 uczniów²⁵.

Pogorszenie sytuacji gospodarczej na Łotwie doprowadziło do zaostrożenia sytuacji społeczno-politycznej. 1 października 1931 r. zawieszona została działalność Związku Polaków na Łotwie. Zamknięto gazetę

²² M. Koc, op. cit., s. 144–145.

²³ Ibidem, s. 144.

²⁴ P. Łossowski, op. cit., s. 28–35.

²⁵ E. Jēkabsons, op. cit., s. 294.

„Dzwon” i sześć polskich szkół podstawowych. Polskie Zjednoczenie Narodowe zastąpił Związek Polaków na Łotwie. Likwidacji uległa naczelną organizacją mniejszości: Polskie Zjednoczenie Narodowe, zamknięto polski wydział szkolny przy Ministerstwie Oświaty i polską szkołę rzemieślniczą w Dyneburgu, a także szereg szkół na prowincji. Zawieszono gazetę polską „Nasz Głos”. Ze służby państwowej wydano dużą liczbę urzędników narodowości polskiej. W roku szkolnym 1930/1931 na Łotwie czynnych było 45 podstawowych szkół polskich, do których uczęszczało 5274 uczniów. W okresie późniejszym w roku szkolnym 1936/1937 czynnych było tylko 18 szkół, a liczba uczniów spadła do 2279. Procesowi likwidacji polskich szkół bezowocnie przeciwstawiły się polskie placówki popierane przez konsulat w Dyneburgu²⁶.

Polityczne ograniczenia w okresie rządów Karlisa Ulmanisa zahamowały szereg działań oświatowych i kulturalnych prowadzonych przez łotewskich Polaków. W 1934 roku zamknięto wiele szkół, restrykcje ograniczyły wydawnictwo czasopism i działalność stowarzyszeń. Pomimo tych trudności utrwalona współpraca polsko-łotewska, stworzyła warunki i podstawy do podtrzymania polskiego życia kulturalnego na Łotwie²⁷.

Dużą rolę odegrało najlepsze z polskich czasopism „Nasze Życie” (1934–1940) redagowane przez Jarosława Wilpiszewskiego przy pomocy Włodzimierza Ignatowicza. Pismu adresowanemu do szerokiego kręgu odbiorców wydawcy zapewnili współpracę dobrych autorów, m.in. Edmunda Omańczyka, Kazimierzy Hłakowiczówny i Edmunda Słońskiego. Drukowano wiersze Olgi Dauksztówny (1904–1956) a także krasławskiej poetki Zofii Rujkówny. Ostatni numer pisma ukazał się po zajęciu Łotwy przez ZSRR 4 sierpnia 1940 r.²⁸ Dużą rolę w życiu kulturalnym obydwu państw odgrywały kontakty, spotkania dyskusyjne i sympozja, których owocem były ciekawe, na żywo pisane reportaże Marii Dąbrowskiej²⁹. Na Łotwie mieszkali znani Polacy poetka O. Daukszte i malarka Z. Romerówna. Przygotowywano wystawy sztuki polskiej i łotewskiej. Wielu sportowców

²⁶ P. Łossowski, op. cit., s. 42–46.

²⁷ J. Kolbuszowski, op. cit., s. 63.

²⁸ Ibidem.

²⁹ M. Dąbrowska, *U północnych sąsiadów*, Warszawa 1929.

polskiego klubu „Reduta” stało się członkami drużyny państwowej Łotwy. Od 1934 r. organizowano polskie święta sportowe³⁰.

O. Daukszte poetka polska z Inflant (1893–1956) napisała o sobie „Jestem katoliczką ochrzczoneą w ryskim kościele. Nazwisko moje jest żmudzkie. Piszę po polsku i lubię Polaków”. Pracowała jako nauczycielka w Dyneburgu. W swoich utworach *Dźwina o zmierzchu*, *Dźwina*, *Il dźwiński*, wyraża miłość do otaczającego ją pejzażu: „Najgorsze są takie oczy jak dno naszej Dźwiny”, gdzie wzajemne przenikanie się pejzażu, emocji i myśli osiąga jakiegoś psychodelicznego niemal pomieszanie³¹.

Polacy na Łotwie utworzyli liczne stowarzyszenia i organizacje o charakterze ekonomicznym, społecznym, religijnym, oświatowym, kulturalnym, sportowym, zrzeszające młodzież szkolną, akademicką ludzi dorosłych. Polskie organizacje szczególną uwagę poświęcały pielęgnowaniu kultury i postawy patriotycznej wśród miejscowej polskiej społeczności. Korporacją tych stowarzyszeń był Związek Polaków na Łotwie, założony w 1922 roku, zawieszony w 1932 roku i reaktywowany w latach 1939–1940. Zgromadził on w swoich szeregach ponad 3400 osób³². Jego zasługą było m.in. ustanowienie polskiej reprezentacji w łotewskim parlamencie.

Wytrwałym działaczem na polu zbliżenia naukowego i kulturalnego obydwu narodów był profesor Stanisław Kolbuszewski, który przez kilka lat wykładał na Uniwersytecie Łotewskim literaturę słowiańską. W Polsce wydał pracę o kulturze łotewskiej. Kontakty te odegrały pozytywną rolę w stosunkach polsko-łotewskich.

Na początku 1936 r. uruchomiono polsko-łotewski ruch turystyczny. W następstwie bezpośrednich porozumień pomiędzy Orbisem a łotewskim biurem podróży Celtrans zaczęto organizować wycieczki, cieszące się dużym zainteresowaniem wśród Polaków i Łotyszy.

W końcu lat trzydziestych mniejszość polska na Łotwie, nie tracąc swej narodowej tożsamości, utożsamiała się z państwem łotewskim. Świadczyła o tym stosunkowo znaczna liczba przedstawicieli mniejszości narodowych w szeregach narodowej paramilitarnej organizacji „Aizsargów”, przypo-

³⁰ Ē. Jēkabsons, op. cit., s. 294.

³¹ K. Zajas, *Nieobecna kultura przypadek Inflant Polskich*, Kraków 2008, s. 340.

³² Ē. Jēkabsons, *Mniejszość polska w Republice Łotewskiej*, [w:] *Polacy na Łotwie*, Lublin 1993, s. 151–173.

minającej polski Związek Strzelecki. W 1938 roku w szeregach „Aizsargów” było 173 przedstawiciele narodowości polskiej. Wśród zawodowych żołnierzy-oficerów i podoficerów armii łotewskiej, a także w policji było wielu Polaków³³. Po wybuchu II wojny światowej i zamknięciu poselstwa polskiego w Rydze nie osłabła działalność społeczna Polaków na Łotwie. Polskie organizacje uaktywniły działalność nielegalną. Młodzież zorganizowała tajną organizację „Wyzwolenie Polski”. Polacy pomagali uciec do Szwecji kilkudziesięciu internowanym na Łotwie żołnierzom i oficerom. W czerwcu 1940 r. rozpoczęła się okupacja Łotwy przez Armię Czerwoną, a w sierpniu przyłączono ją do ZSRR. W ciągu pierwszego półrocza 1940 r. władza radziecka zamknęła prawie wszystkie organizacje mniejszości narodowych, pozostały tylko te, w których prowadzono skuteczną rusyfikację³⁴.

Polacy od 1941 r. czynnie włączali się do polskich organizacji podziemnych, m.in. Związku Walki Zbrojnej, później Armii Krajowej. Szczególnie aktywną działalność prowadził „Wachlarz”³⁵. Polacy zapłacili za tę postawę najwyższą cenę – własne życie. Wielu Polaków zostało aresztowanych przez gestapo, wielu także wymordowano lub zamknięto w obozach koncentracyjnych. Polscy ochotnicy znaleźli się w szeregach policji pomocniczej miast Łatgalii. Byli jedyną grupą narodowościową, która zorganizowała zbrojną grupę partyzantów. Pod koniec wojny Polacy wraz z tysiącami Łotyszy, chroniąc się przed kolejną okupacją radziecką, porzucili ojczyznę i udali się na zachód. Tych, którzy pozostali, poddano represjom radzieckim.

Po wojnie ze wszystkich mniejszości narodowych tylko liczba Polaków na Łotwie pozostała podobna do przedwojennej, w 1959 roku wynosiła 52,8 tys., 1970 roku – 63 tys., 1979 roku – 62,7 tys., 1989 roku – 60,4 tys. W wyniku rusyfikacji i kolonizacji Łotwy odsetek Polaków wśród mieszkańców zmniejszył się z 2,8% w 1959 roku do 2,3% w 1989 roku, stano-

³³ Ē. Jēkabsons, *Polska mniejszość narodowa na Łotwie*, s. 294–295.

³⁴ N. Libery, *Polacy na Łotwie w okresie drugiej wojny światowej*, „Niepodległość” 1985, t. 18, s. 160–163.

³⁵ M. Cygański, *Polski ruch oporu na Łotwie w czasie II wojny światowej*, [w:] *Polacy na Łotwie*, Lublin 1993, s. 253–273.

wiąc czwartą według liczebności grupę narodowościową, po Rosjanach, Białorusinach i Ukraińcach³⁶.

Polacy wraz z Łotyszami i innymi grupami narodowościowymi przeszli proces sowietyzacji i rusyfikacji Łotwy. W 1948 r. zamknięto polską szkołę w Dyneburgu, a w 1949 r. w Rydze. Na Łotwie czynne były tylko szkoły łotewskie i rosyjskie. Język polski, poza rodzinnymi domami, funkcjonował głównie w kościołach. Językiem wykładowym pozostał tylko w Seminarium Duchownym w Rydze. Mieszkający w Rydze, Liepāja i innych miastach Polacy mający bezpośrednią styczność z narodem łotewskim częściowo się letonizowali. Natomiast w Latgali, podobnie jak Łotysze i przedstawiciele innych mniejszości, podlegali masowej rusyfikacji³⁷. W konsekwencji tej polityki jeszcze dzisiaj w niektórych gminach mieszka ludność katolicka średniego i młodszego pokolenia mówiąca po rosyjsku.

Polacy najczęściej tylko w domu posługują się językiem polskim, a w życiu społeczno-politycznym i zawodowym mieszaniną polskiego, rosyjskiego i białoruskiego. W 1989 r. 16 520 Polaków przyznało, że język polski jest ich ojczystym językiem, 32 734 Polaków uznało za język ojczysty język rosyjski, 885 – język łotewski, 1766 – język białoruski, 310 – język ukraiński i 191 inny. Język łotewski znało 37,6% Polaków, język rosyjski – 87, 91 %, język polski tylko 27,1% Polaków³⁸.

W warunkach „pierestrojki” w ZSRR odnowiono w 1988 roku życie społeczne i działalność polityczną polskiej mniejszości narodowej na Łotwie. Polacy wraz z narodem łotewskim brali udział w walce o odzyskanie niepodległości Łotwy, która zakończyła się sukcesem w 1991 roku. W 1990 roku Towarzystwo Społeczno-Kulturalne Polaków na Łotwie zostało przekształcone w Związek Polaków na Łotwie, który jest najliczniejszą polską organizacją w Republice Łotewskiej. Do Związku należą głównie przedstawiciele starszego pokolenia. Działalność Związku Polaków na Łotwie opiera się na aktywności dwóch największych i najbardziej licznych oddziałów w Rydze i Dyneburgu. Oddział „Promień” w Dyneburgu dysponuje odzyskanym budynkiem Domu Polskiego, na bazie któ-

³⁶ Ē. Jēkabsons, *Polska mniejszość narodowa na Łotwie*, s. 296.

³⁷ P. Eberhardt, *Sytuacja narodowościowa w Republice Łotewskiej*, „Przegląd Wschodni” 1997, z. 3, s. 487–512.

³⁸ I. Mežs, *Latvieši Latvija*, Rīga 1994, s. 25–50.

rego powstało Centrum Kultury Polskiej. Najstarszą organizacją polskiej mniejszości na Łotwie jest Klub Kultury Polskiej „Polonez”, najmłodszą zaś Związek Młodych Polaków, którego członkami są głównie studenci uczelni ryskich i uczniowie Szkoły Polskiej w Rydze. Związek Polaków na Łotwie zajmuje się obroną praw Polaków oraz pielęgnowaniem kultury i języka polskiego. Ita Kozakiewicz pierwsza przewodnicząca Związku Polaków na Łotwie razem z Edmundem Weseerem zostali w marcu 1990 r. wybrani do parlamentu łotewskiego. Obydwoje głosowali za niepodległością Łotwy. Ita Kozakiewicz szefowała Komisji do spraw Praw Człowieka. Broniała najważniejszych kwestii dotyczących mniejszości narodowych, w tym również Polaków. Ponadto pełniła wiele ważnych funkcji, m.in. była członkiem Frontu Narodowego Łotwy. Za jej sprawą Polacy zrzeszeni w Związku stali się pierwszymi sojusznikami w walce Łotyszów o wolność i niepodległość. Dzięki niej w 1989 roku przyjechali na Łotwę pierwsi nauczyciele z Polski. Przyczyniła się także do podpisania 12 grudnia 1989 roku umowy o współpracy między łotewskim i polskim Ministerstwem Edukacji. Była także wiceprezesem utworzonej na Łotwie Asocjacji Stowarzyszeń Kulturalnych. W październiku 1990 roku wyjechała jako delegat Związku Polaków na konferencję „Kraj – Emigracja” do Rzymu. Wygłosiła referat nt. „Kraj i Polacy w świecie”, w którym przedstawiła swój pogląd na sprawy Polaków na Wschodzie, powiedziała m.in.: „Mam tu zaszczyt reprezentować tę część diaspory polskiej, której nie można bynajmniej nazwać emigracją. Są to ci Polacy, o których mówi się słusznie, że oni nigdy nie przekroczyli granicy Polski [...]. Powinniśmy zdać sobie sprawę z tego, że polskość odradza się w eksplozji na terenach, gdzie po dziesięcioleciach wypaczonej polityki narodowej budzi się również nacjonalizm tych narodów, wśród których przyszło nam żyć [...]. Trzeba iść drogą trudniejszą, bardziej ambitną, aby pogodzić kilka racji; zasadę lojalności wobec kraju zamieszkania, a z drugiej strony nie rezygnować z naszych interesów polskości, żeby pogodzić to z polską racją stanu”³⁹. Po tragicznej śmierci Ity Kozakiewicz w Rzymie przewodniczącym Zarządu Głównego Związku Polaków na Łotwie został Robert Seliszka.

³⁹ „Nasza Gazeta”. Włodzimierz Pujśza Łotwa (Daugavpils). Pamięci Ity Kozakiewicz.

Ita Kozakiewicz

Po odzyskaniu przez Łotwę niepodległości w 1991 roku Polacy częściowo odbudowali system oświaty. Obecnie czynnych jest tylko 6 polskich szkół. W 1999 r. podjęto inicjatywę utworzenia siódmej szkoły w Jełgawie. Istnieje również polskie przedszkole w Dyneburgu. Łącznie w polskich placówkach funkcjonujących w ramach łotewskiego systemu oświaty kształci się około 1750 uczniów. W szkołach zatrudnionych jest 160 nauczycieli, w tym 26 oddelegowanych z Polski. Strona polska realizując zapisy polsko-łotewskich umów, wspiera nauczanie języka polskiego i w języku polskim, m.in. po-

przez pomoc w zaopatrywaniu szkół w podręczniki i pomoce naukowe, kształcenie młodzieży na studiach w Polsce, udziela także pomocy finansowej placówkom oświatowym.

W ponad dwudziestu parafiach, w tym w pięciu w Rydze, odprawiane są nabożeństwa w języku polskim. Ukazuje się prasa polskojęzyczna, m.in. dwutygodnik „Latgalia”, dwumiesięcznik „Polak na Łotwie” oraz polskie czasopismo społeczno-kulturalne „Echo Rygi”. Istnieje kilka organizacji społecznych. Dużym zainteresowaniem cieszą się organizowane w Dyneburgu Festiwale Kultury Polskiej, służące popularyzacji kultury polskiej oraz promujące działalność kulturalną polskiej społeczności. Naukowy i kulturalny dorobek Polaków na Łotwie przekazywany z pokolenia na pokolenie pozwala mieć nadzieję, że mniejszość polska, będąc ważnym ogniwem w życiu państwa łotewskiego, wnosić będzie w dalszym ciągu istotny wkład w tworzenie dobrych stosunków polsko-łotewskich.